

Desviació del riu Muga i acceleració del procés d'eixugament de l'estany de Castelló en les centúries XVII i XVIII

Albert Compte i Freixanet

Soci Honorari de la Societat Catalana de Geografia

El marc natural

Un dels trets més destacats de la Plana altempordanesa és l'existència d'una faixa litoral de maresmes, aigualleixos i estanys. Aquesta faixa, que antigament no seria gaire diferent de la que avui limita per llevant les planes del Rosselló —tan semblants a la nostra així per llurs orígens com per llurs evolució geològica i històrica— en el transcurs del temps estesos des de les primeres ocupacions humanes fins avui, en part per causes naturals, però sobretot antròpiques, ha quedat reduïda a uns pocs espais humits entre el Montgrí i la serra de Roda, integrats actualment dintre el Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà.¹

El Parc abraça dos polígons molt ben delimitats i de característiques morfològiques diferents:

a) Al sud del riu Muga i entre dit curs i el Fluvià, les anomenades *llaunes*, llacunes litorals de forma allargada i estreta, paral·leles als cursos dels dos rius o al cordó litoral que tanca el golf de Roses, antics braços morts o abandonats dels mencionats trajectes fluvials.

b) Al nord l'àrea ocupada antigament pel denominat *estany de Castelló*, emplaçat en aquell temps entre els vessants de la serra de Roda, les petites elevacions pliopleistocèniques occidentals del turó castellaní i la baixa vall de la Muga.

1. J. SARGATAL, i G. FÈLIX, *Els Aiguamolls de l'Empordà. Aspectes ecològics, històrics i socials*, Figueres, C. Vallès ed., 1989.

El present treball es limitarà al segon dels mencionats espais naturals: la que fou durant segles depressió lacustre coneguda des de l'alta Edat Mitjana simplement com «estany de Castelló» i que, fins el segle passat, de manera permanent o temporal, ocupà bona part de les terres que constitueixen el terme de Castelló d'Empúries, la vella capital del comtat del mateix nom. Avui el vell estany resta restringit a uns pocs estanyols dispersos pels primitius dominis palustres («estany» de Vilagut, del Tec, etc.) i en determinats hiverns plujosos, a algunes superfícies inundades (Torre Murnau, Sant Joan ses Closes, «estany» de Palau, etc.) o recentment, en un intent de recuperar pretèrits àmbits limnològics, les làmines líquides de les plantacions d'arròs.

L'Empordà dintre la Catalunya mediterrània se'ns presenta morfològicament com el darrer dels trams d'una gran alineació de falles, fosses tectòniques i blocs o *horsts* dirigits, d'oest a est, des del Collsacabra i el Puigsacalm al mar, donant origen a la Serralada Transversal. En ella es troben els següents esglaons:

- a) *Horst* del Collsacabra i Puigsacalm
- b) Fossa tectònica d'Olot
- c) *Horst* de la serra de Finestres
- d) Fossa tectònica de Mieres-Sant Miquel de Campmajor
- e) *Horst* de la serra del Ginestar
- f) Fossa tectònica de Banyoles-Empordà

La comarca empordanesa apareix, doncs, com el darrer d'aquests graons, enfonsat i reomplert per les formacions del Neogen i del Quaternari que cobreixen els materials més antics. Les aigües del Pliocè s'estengueren amplament pel que avui apareixen com planures, tant la litoral com les ondulacions interiors, endinsant-se fins a Banyoles i banyant els peus de les muntanyes de Roda, pel nord, i les Gavarres pel sud, envoltant el massís de Montgrí, transformat en illa.

Cenyint-nos a l'Alt Empordà, l'anterior estuari o golf pliocè, durant el Quaternari restà reduït al que actualment és la plana pròpiament dita, de terrenys al·luvials (que cal distingir dels «terrapius» interiors pliopleistocènics) desplegada des de la ratlla Pont de Molins-Figueres-Ciurana-Viladamat al mar i on emergien, en forma d'illes o penínsules, modestes elevacions de materials més vells.

Dintre aquesta unitat física, en un moment indeterminat apareixeria l'estany de Castelló ocupant la petitat depressió tectònica originada per moviments intraquaternalis² que desnivellaren el sòl i donaren lloc al turó o «costa» on s'assenta la vila de Castelló d'Empúries (Puig Salner, Puig de la Cavalleria, Puig de les Forques, etc.). El turó o tossal, si bé d'escassa altura (de 18 a 20 metres), cau a pic damunt el que seria la superfície del llac, amb un desnivell d'una quinzena de metres, des del Puig de la Cavalleria o del Temple al rec del Molí, el que justifica el nom de «la Timba» amb què es coneix el talús.

2. Com a resultat d'aquests o anteriors moviments tectònics, podem considerar les afloracions volcàniques aparegudes en diferents llocs de la rodalia de l'Estany, especialment en el Puig d'en Guilla o de la Guilla i del mas Serra, a Pedret-Marçà. (vegis Ll. PALLÍ, i C. ROQUÉ, «L'aflorament volcànic del mas Ventós (el Port de la Selva, Alt Empordà)», a *Annals Institut Estudis Empordanesos*, Figueres, Inst. Est. Emp., núm. 32, 1999.

Figura 1

Situació de l'antiga zona de maresma litoral de l'Alt Empordà, segons el M.T.M. 1:50.000. edició de l'any 1951.

Després de la darrera glaciació, fa uns quinze mil anys, s'inicià l'etapa final de la formació i fixació de l'estany que adquireix la grandària i l'aspecte que observarien els primers viatgers històricament coneguts, els navegants i comerciants grecs. És a dir, l'estany que s'estén des del turó de Castelló fins el grau de Roses i des dels darrers puigs del piemont de la serra de Roda (l'Estanyol, Montmajor, Pedret, Pau, Vilagur, les Torrelles, etc.) fins el tram final de la Muga.

Es tracta d'una llacuna d'escassa profunditat, més albufera que llac pròpiament dit i de reompliment desigual. Mentre els sediments fins del sector occidental permeten pensar en un llarg període de sedimentació autòctona, amb algunes aportacions torrencials als marges, com la riera de Pedret, en el sector oriental i meridional dominen les aportacions sedimentàries de tipus al·luvial subministrades pel con de dejecció o delta del riu Muga que, si no sempre, sí que diverses tongades hi aniria a desaiguar. Al mateix temps, l'existència d'un cordó litoral si per una banda l'aïllava del mar per l'altra, a través dels graus (grau de Santa Margarida, grau dels Salins) permetia una constant comunicació aigua dolça-aigua marina que perdurà fins la seva desaparició.

L'evolució històrica

L'alta edat mitjana: la primera aparició del nom del llac i del senyalament dels límits

Les primeres notícies històriques de què podem disposar sobre l'estany de Castelló remunten als primers navegants grecs que recorregueren les nostres costes. Però la majoria dels relats que ens resten dels autors clàssics, tant els referents a les primeres navegacions com les descripcions geogràfiques posteriors solen ser, a part de breus, poc precises i no sempre fiables.

Un dels més citats i estudiats es *Aviè*, autor del segle IV d. de C., que ens ha llegat una obra en vers, la *Ora maritima*, inspirada en un periple o guia nàutica molt anterior, potser del segle VI a. de C. *Aviè*, després de citar-nos les muntanyes Malodes —que la major part dels tractadistes situen en el Montgrí— i dos illots identificables amb les Medes, ens parla d'un estany —«...stagnum Toni»— on va a desembocar el riu Anystos, que podria ser la Muga. Així, doncs, si aquestes coincidències fossin les adequades, ens trobaríem amb la primera menció, ara fa uns dos mil cinc-cents anys, del nostre estany.

Més explícites i abundants són les notícies del geògraf *Estrabó*, mig mil·lenni després, però tenen l'inconvenient d'al·ludir a tota la zona de maresmes que llavors ocupava el litoral del golf de Roses, des d'aquesta població a Empúries, sense diferenciar la maresma pròpiament dita, al sud de la Muga, de l'estany o albufera de Castelló.

En resum, que les dades que ens proporcionen els autors antics es redueixen a donar fe de l'existència de l'estany, la presència d'un riu que hi afluïx i l'abundància de la vegetació palustre a tota la plana litoral altempordanesa, coberta de joncs i balca.³

Hem d'arribar a l'alta Edad Mitjana, gairebé deu segles després d'Estrabó i quinze d'Aviè, per disposar de notícies més sòlides que ens permetran no sols personificar l'estany amb el nom propi que ens ha arribat fins avui, sinó també els seus límits, la seva extensió i el seu contingut.

La cita documental més llunyana correspon a l'any 879 i consisteix en l'esment de l'estany en el lloc precís on des d'aquest moment el trobarem sempre. La segona menció arriba tres quarts de segle després, l'any 944, i, per primera vegada amb un nom propi, el *stagnum Castilionis*, que serà el definitiu i ens recordarà el nucli humà més important dels seus entorns.

Però el document més explícit porta la data de 955 i fou expedit pel rei franc Lluís l'Ultramarí, confirmant uns drets de pesca al monestir de Sant Pere de Roda. Ens ha estat transmès en la *Marca Hispànica*, del bisbe Pere de Marca, en el segle XVII i recentment el diploma fou publicat, traduït i comentat per l'erudit gironí Dr. Jaume Marquès.⁴ Diu així:

«...les mencionades pesqueries (es refereix a la cessió dels drets de pesca de l'estany al monestir de Sant Pere de Roda) es troben situades en el comtat de Perelada⁵ i són anomenades estany de Castelló («stagnum de Castilione»), amb tres illes en ell incloses una de les quals es diu Uduagro, la segona Fenollera («Foniliaria») i la tercera Savarto. El mencionat estany limita per orient en el territori de Pedret, Vilagut i les Torrelles i l'estany «Sanguinarius» o amb Santa Margarida i la mateixa arena (o sigui, la platja o cordó litoral). Per mitjorn arriba fins el mar pel grau. A ponent en el territori de la vila de Castelló, amb el canyer fins el Ded i amb els «Madaleixos» fins a Sant Joan. A cerç i septentrió en el territori de Montmajor que anomenen «Muscario» i amb el territori de Sant Pere (de Roda)...»

Aquests límits, alguns dels quals podem reconèixer fàcilment i altres menys, foren motiu de documentades i minucioses interpretacions en el litigi que, durant quasi tot el segle XVIII, com veurem més extensament, entaularen el Capítol de la catedral de Girona i el monestir de Sant Pere de Roda, i més recentment han estat curosament estudiats pels dos prestigiosos historiadors locals Pelai Negre i Jaume Marquès.⁶

3. Per totes aquestes qüestions consultar: A. SCHULTEN, *Fontes Hispaniae Antiquae*, AVIENO, *Ora Maritima*, fasc. I, Barcelona, 1922. A. GARCÍA BELLIDO, *España y los españoles hace dos mil años*, Espasa-Calpe, 1948. Darrerament, la monografia de A. PUJOL PUIGVEHÍ, «El Ampurdán desde la colonización griega a la conquista romana, según testimonio de los autores griegos y romanos», *Ann. Inst. Est. Emp.*, Figueres, 1977.

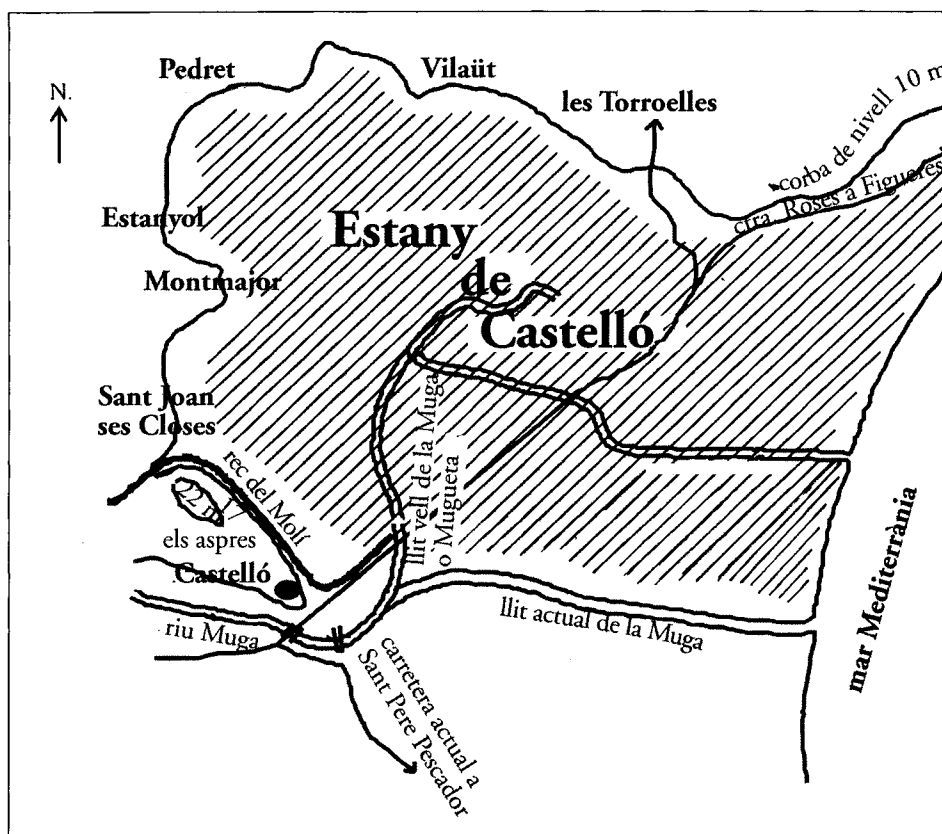
4. J. MARQUÈS CASANOVAS, «Documentos sobre Castelló d'Empúries», *Ann. Inst. Est. Emp.*, Figueres, 1976

5. Aleshores el comtat d'Empúries es dividia en dos *pagus* o districtes, el d'Empúries pròpiament dit i el de Peralada, separats pel riu Fluvià. La vila de Castelló i l'estany del mateix nom formaven part, doncs, del *pagus* o «comtat» de Peralada.

6. J. MARQUÈS CASANOVAS, *op. cit.* i P. NEGRE PASTELL, «Castelló de Ampurias de villa rural a capital del condado de Ampurias. Notas históricas (siglos IX-XIII)», *Anales Instituto Estudios Gerundenses*, vol XII, Gerona, 1958.

Per la banda oriental les al·lusions a Pedret, Vilaüt o Vilagut i les Torrelles o Torroelles, no ofereixen cap mena de dubte, ja que es tracta d'un poblet, el primer, i dos petits veïnats, els segons, existents avui encara amb el mateix nom. També es conserva el nom de Santa Margarida o Margarita, si bé ja no el monestir, però encara a mijans del segle XVIII es mantenia en peu la capella; «algo derruhida... vuy distant del Estany de Castelló com de 150 canas...».⁷ Menys localitzable, en canvi, apareix l'estany «Sanguinariun» que, segons Jaume Marquès, «...seria una pequeña balsa de agua rojiza, separada del estanque de Castelló y estaba situado entre el manso Torroella y Santa Margarita». Com opina el mencionat historiador, per aquesta banda no es donen divergències sobre l·lindars.

Figura 2

A l'alta Edat Mitjana l'Estany de Castelló ocupava una considerable extensió i s'estenia des dels «aspres» de Castelló al mar i des dels derrubis de piemont de la serra de Roda al llit actual de la Muga.

7. «Pabordria de Castelló, 1761. Instrucció y sumari de Instruments per prosseguir la causa Decimal de la Parroq^a de Castelló de Emp., que verteix entre la Pab.^{ia} de fabrer, mars y abril, de una, y el monastir de St. Pere de Roda, de part altra, en la RE. Aud.^{ia}» Arxiu Capitular. Girona.

Tampoc per migjorn es presenten gaires problemes: el mar i el grau per on desembocava l'estany a l'altura del paratge conegut com «caseta de l'Estany» i mas de can Niceto (avui restaurant la Llar).

Quelcom més insegur es presenta el ~~confi~~ occidental, senyalat pel topònim Ded i un canyer. Quant al topònim, però, els ~~estudiosos~~ es troben d'acord a assimilar-lo als actuals mas i estanyol del Tec, opinió ~~compartida~~ pels protagonistes del litigi. Més arriscat és precisar on es trobaria el canyer, donat que en el terme castelloní les formacions vegetals d'aquella mena ~~abunden~~ arreu. Junt amb el molló «Madaleixos» —que en el plet es fa sinònim d'aigualleixos— correspondrien a les terres de l'actual Pla de Roses, paratge que separa els dos llits que la Muga ha seguit en el transcurs del temps: la Muga actual i la Mugueta.

Dels «Madaleixos» fins a Sant Joan ses Closes, la frontera natural resta fixada per l'allargat turó on s'assenta Castelló i seguiria probablement la línia del que serà, més tard, el rec del Molí. Finalment com a fita septentrional més destacada s'anota el puig de Montmajor des d'on enllaçaria amb el poble de Pedret.

El text de l'any 955 no es circumscriu, doncs, com els de l'antiguitat clàssica, a un simple esment de l'existència d'una àrea llacunosa sinó que en descriu els límits i l'extensió, la individualitza amb un nom propi i aporta detalls que ens ajuden al seu millor coneixement, com són la presència de tres illes i l'explotació de la pesca.

De l'alta edat mitjana al segle XVIII

1. Una llarga etapa poc estudiada

Des que tenim notícia de la primera descripció de l'Estany de Castelló, exposada en l'apartat anterior, fins disposar-ne d'una detallada informació procedent no només de les fonts escrites sinó de les gràfiques aportades per la cartografia, ja força avançada a partir del segle XVII i sobretot del XVIII, es desplega un llarg període del qual només posseïm notícies disperses que malgrat la relativa afluència, encara resulten insuficients per explicar de manera plausible l'evolució natural i la història humana.

El fet més destacat durant tota l'etapa és la progressiva reducció de la superfície de l'Estany, originada tan per causes naturals, especialment les aportacions detrítiques dels cursos fluvials afluent (riera de Pedret, riu Muga, etc.) com humanes, reforçant o conduint i condicionant les anteriors.

A mesura que l'Estany es reduïa, emergien nous espais que no tardaven en ser aprofitats agrícolament, ja com a pasturatges o com a terres de cultiu. Però els coneixements històrics que en tenim no ens permeten encara establir de manera clara les etapes i el ritme de les ocupacions.

Una de les primeres fases conegudes d'aquesta colonització d'antics sòls límics podríem situar-la en els segles XI i XII, època de revifament en tota l'Europa

cristiana, caracteritzat per un notable ascens demogràfic i econòmic, traduït en el sector agrari, aleshores dominant, per una intensa acció roturadora de terres verges. Aquesta roturació, que a l'Europa atlàntica i central afectà de forma preeminent els boscos, en les riberes mediterrànies es vessà sobre els aigualleixos i estanys litorals. Jaume Marquès ha pensat en un moviment de colonització agrària d'aquesta mena en la cessió per part del matrimoni Tedmar i Truitella d'una gran finca estesa per la riba esquerra de l'actual rec del Molí, en els paratges de «sota els Horts» i «Paborderia», fins al «Pla de Roses». La gran finca, segons el citat autor, sorgiria com a «consecuencia de haberse rellenado y desaguado algo el estanque, alrededor del año mil». Sembla, doncs, que l'eixugament i aprofitament agrari de l'antiga llacuna començaria pel marge sudoccidental, abraçant de nord-oest a sud-est els territoris coneguts tradicionalment com Entresserra, Clot dels Ollers, Sepultura del Jueus, Pla de Santa Maria i Pla de Roses.

A la baixa Edat Mitjana l'activitat dessecadora afectaria el lloc del Vernar, especialment el Vernar de Dalt, en la riba esquerra de la Mugueta, territori establert, més tard, per la comtessa Joana, a principis del segle XVII, a la universitat de Castelló. El costum de cedir en enfiteusi part de l'antic Estany, jurisdiccionalment domini directe dels Comtes d'Empúries, s'estengué també als particulars i representà l'origen d'un nou tipus d'hàbitat dispers, els cortals, molt abundants, des de la baixa Edat Mitjana, en particular entre la Muga i el Fluvià. A la vora de l'Estany un dels primers cortals documentats és el Grimall (actual mas Pubec), l'any 1400, en què consta que «...ab sas terras contiguas afronta ab lo Estany», el que sembla suposar que a finals de l'Edat Mitjana, el Vernar de Baix (a la banda dreta de la Mugueta), encara es trobava més o menys ocupat per l'aigua.

Dos altres cortals, citats a finals del segle XVI, en terres en bona part aigualleixoses i que s'aprofitarien més que res com a pastures, sumant prop d'un miler de vessanes, són el Matabou i el Marcer, entre el grau de Santa Margarida, el mar i la zona cortalera més consolidada, a mijorn del llit actual de la Muga, llindant amb els cortals Llebrer i Modaguer.

En els segles de finals de l'Edat Mitjana i principis de la Moderna, l'Estany de Castelló restava reduït ja a la faixa oriental, però amb dos lòbuls que penetraven pel nord i pel sud vers occident. El primer corresponia al terreny que el mapa del Capítol, de mijans del segle XVIII, que estudiarem detingudament més endavant, anota com a «Laguna antigua», i el segon als paratges dels Salins o Salats, el Tec i la Rubina, domini d'aigualleixos, sutzures i pasturatges, creuat d'amples i ramificats canals i recs, els més importants dels quals eren l'antic rec de l'estany Det i el del Salins. El darrer, en aquella data, segons unes al·legacions del litigi: «...no te aparencia alguna de haver estat artificialment fabricat, sinó que las muchas ayguas lo han format naturalmente per haver trobat lo terreno més fluix y arenós y així lo ha escavat...».

Així seria l'estany que ens descriu el geògraf Pere Gil, al voltant del 1600 quan ens explica que «... la Muga dona en un estany lo qual te cerca de una

llegua de llarc y més de un quart de llegua de ampla... y hi ha dos bocas que ixen y donan en la mar... cerca de Rosas...».

O el portuguès Texeira: «...la Muga antes de entrar en el mar ase un gran estanque que se hestiede legua y media de largo y se aserca a Rosas...»

El document d'aquesta espècie més extens, que ens transmet l'historiador Francesc Montsalvatje, sense data, però per les al·lusions a certs personatges, podria referir-se a mitjans del segle XVII, correspon a un informe enviat pel Procurador del comtat al seu superior i diu:

«...este dicho estanque entre la villa de Castelló y la de Rosas, por medio del que pasa y atraviesa el rio Muga, y tiene cerca de una legua de largo y media de ancho y se divide en dos estanques, alto y bajo. en el alto y principal se encierra y pasa a su debido tiempo el pescado que sube del mar, que es en grandísima abundancia, y tanta que su pesca renta ahora a V. Exc^a cerca de ochocientas libras barcelonesas todos los años. Abunda en gran manera de cisnes y otras aves de diferentes especies...

Por el estanque de abajo, que se mezcla con el mar, entra el pescado del mar a su debido tiempo y sube al alto por las puertas de las acequias a poblarle; y cerrándose éstas a su tiempo queda el pescado encerrado para la pesca.

Otro estanque hay que sirve de praderias y se llama comunmente «Prats comuns» y tiene cerca de media legua de largo por un cuarto de legua de ancho; no hay pescado... por estar todo el dicho estanque lleno de bova [és a dir, balca] y parte de hierba menuda; pero pueden apacentar en él más de cuatro mil cabezas de ganado grueso, vacuno y yeguas.»⁸

Quelcom més endavant, a cavall entre els segles XVII i XVIII, l'historiador Taverner, que fou bisbe de Girona, ens explica que en el seu temps encara emergien illes: «...particularmente una que llamaban la Grande...» (recordem com Pujades, assessor del Comtat, tres quarts de segle abans, afirmava que només en restava una). Taverner arriba fins i tot a avaluar el perímetre de l'estany en «...diez mil pasos de circunferencia...»

A més de la riquesa en peixos i aus o, en els marges, en pastures pel bestiar, l'estany durant molts segles disposà d'un altre interessant recurs: l'extracció de la sal. Dita activitat la tenim documentada des de mitjans del segle XIII. Per exemple: la permuta, l'any 1253, d'una part de salinar emplaçat entre l'Estany, a orient i nord, el mar, a migdia, i un altre salinar, a ponent. Del segle següent disposem de diverses citacions, la més significativa, de 1339, dona compte que el donzell Galzeran de Mata reconeix al Comte la senyoria directa sobre vuit salinars, en un dels quals s'hi guardaven 300 «saumades» de sal.⁹ No oblidem tampoc el topònim, encara viu en la memòria dels vells, de la «casa de la Sal», ja en runes en el segle XVIII quan s'ens explica que allí «...en lo antiguo se reco-

8. F. MONTSALVATJE FOSSAS, *Los condes de Ampurias vindicados*, Olot, 1917. Del document publicat per Montsalvatje i que afirma pertènixer a la seva col·lecció particular, no menciona la data. Però en citar-se la presència a l'Estany, en una cacera de cignes, del cardenal-infant don Fernando, germà de Felip IV, podria situar-se a mitjans del segle XVII. De totes maneres hem de tenir en compte també que la menció pot no ser contemporània del document.

9. La saumada, sauma o salma, és una mesura de capacitat equivalent a quatre quarteres de Barcelona, és a dir, 278 litres, en general. (C. ALSINA, F. GASPÀR, Ll. MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels països catalans*, Barcelona, Ed. Curial, 1990).

gia la sal de los salinares de Castelló y de los Montells o Puig de Tamarihuar, a las cercanias y parte de oriente de dcho. estanque del Tech...»

Aquestes referències unides a la manca de posteriors mencions documentals fan suposar la desaparició de l'activitat extractiva, potser a resultes de la darrera desviació de la Muga vers l'Estany i la consegüent desalinització de les aigües, a partir de la centúria dissetena.

2. Els canvis històrics del tram final de la Muga

Abans d'entrar de dret en el tema crec necessari fer dues constatacions. En primer lloc una de caràcter merament topohidrogràfic: si observem sobre un mapa la direcció que segueix la Muga des de Pont de Molins, on entra en la plana al·luvial, fins a Castelló, la veurem orientada de nord-oest a sud-est. Sembla natural, doncs, que en les avingudes que històricament solien tenir lloc cada any en les tongades equinoccials, especialment durant la tardor, el riu dirigís la massa d'aigua vers aquest mateix sentit i, en conseqüència anés a vessar a l'actual platja dels Graells. Aquest fenomen de tipus físic ens confirma que, en el transcurs del temps, la Muga sempre envià un braç, seguint el llit actual, directament a mar; amb més raó quan de Castelló als Graells, no tenim coneixement de la interposició de cap obstacle artificial, donat que de naturals no sembla haver-n'hi traces.

Una segona observació és que, des dels primers coneixements històrics de l'estany en l'antiguitat, es parla, en diverses ocasions, de la derivació d'un braç de la Muga vers aquella llacuna. El ram desviat s'iniciava als mateixos peus del turó de Castelló, al qual cenyia (i encara en cert sentit ho fa) per la banda de migjorn, traçant un semicercle que alterava de manera radical la direcció del riu.

Hem d'acceptar, per tant, l'existència, des de més enllà del nostre saber històric, de dos llits, un dels quals en determinades èpoques passaria a ocupar el lloc principal, mentre l'altre restaria com a secundari i potser només amb aigua corrent durant els aiguats. Quan això s'esdevenia i no existien obstacles artificials (com aniran apareixent a mesura que es vagi colonitzant la faixa litoral, en forma de terraplens o «plantades» d'arbres) el líquid s'escamparia per tota la plana baixa o litoral, dirigint-se a mar tan directament pel tram dels Graells, com indirectament vers l'Estany a través de la Mugueta.

Ara bé, donada la brusca desviació, quasi en angle recte, que suposa el curs d'aquesta darrera, no es arriscat pensar que, almenys des de l'alta edat Mitjana, quan la superfície de l'estany resta circumscrita, a migdia, per les terres fermes de l'actual paratge del Pla de Roses, la transformació d'aquell braç en curs principal de la Muga, dependria més de l'acció humana que de la inclinació natural de les aigües fluvials.

Exposades les anteriors consideracions anem ara a analitzar el que sabem dels canvis històrics del llit de la Muga.

La primera notícia que tenim correspon a la *Ora maritima* d'Aviè, on si donem per certes les suposicions de la majoria d'historiadors que han tractat

la qüestió, hauríem d'admetre que la Muga —el riu Anystos del poema— desai- guava llavors a l'Estany. El que no podem, però, assegurar és si aquest estany de dos mil cinc-cents anys enrere, enllaçava per migjorn, el límit més inestable, amb la zona de «llaunes» Muga-Fluvià. Si fos així no hi hauria de fet desviació, donat que la desembocadura tindria lloc abans o en el mateix lloc de l'actual bifurcació Muga-Mugueta, als peus del Puig Salner castelloní.

Quant a l'estany del segle x, no existeix coincidència d'opinions, puix que dels dos historiadors que més extensament han tractat el tema, un d'ells, Jaume Marquès, sembla situar el braç principal on segueix avui, mentre l'altre, Pelai Negre, l'ubica en la Mugueta.

La informació que posseïm de la baixa Edat Mitjana i primers temps de la Moderna, ens inclina a considerar com a braç principal el tram dels Graells. De la Baixa Edat Mitjana, Miquel Pujol descriu el grau d'aquest indret castelloní no solament amb freqüents al·lusions a l'arribada o sortida de naus, sinó la presència d'edificis utilitzats com a magatzems o dipòsits, les «botigia» o botigues, en els entorns. També sobre contractes agraris amb clàusules d'aportació del blat allí. Sembla correcte creure que dita activitat mercantil de caire marítimofluvial no fóra possible sense una certa comunicació entre el mar i el riu, ja limitada al grau o estesa en forma d'«estuari» fins Castelló, com ara s'esdevé amb el Fluvià des de la platja al poble de Sant Pere Pescador.

Tanmateix, si exceptuem el testimoni de Jeroni Pujades quan diu, no sabem amb quin fonament, en relació a l'antic pont Vell (el primer, situat en l'actual paratge del pas de Sant Pere, no el que avui porta aquest nom): «el rio de la Muga [referint-se a èpoques anteriors a la seva] desde el mar hasta allí era navegable»,¹⁰ no disposem de testimonis d'aquesta navegació fluvial a càrrec de naus. El transport de les mercaderies de la platja a Castelló i viceversa podria efectuar-se per mitjà de barques o també, per terra, en carretes.

Sigui com sigui la comprovació d'una activitat marítimocomercial en els Graells confirma la importància que tenia el braç de la Muga que hi anava a parar. Que aquest tram, durant tota la baixa Edat Mitjana, seria el preferit ho mostra també la següent anotació d'un inventari de l'Arxiu de Castelló: «Venda feta per lo abat y Monjos de Santa Maria de Rosas de certa quantitat de terra sita en el Pla (de Roses) per ampliar y fer discorrer la aygua de la Muga al mar» (la data del document original correspon al 20 desembre de 1339).¹¹

Aquest estat de coses proseguí durant els segles xv i xvi i tenim constància de diverses inundacions molt damnoses, especialment pels cortals de la banda dreta de l'actual tram final; de principis del següent, el testimoni de Jeroni Pujades abona la mateixa tesi quan diu que «el riu grava al mar».¹² De totes

10. M. PUJOL, «Aportació a la biografia de Jeroni Pujades. Una biblioteca particular de començament del segle xvii», *Ann. Inst. Est. Emp.* vol. 18, Figueres, Inst. Est. Emp., 1995.

11. A. COMPTE, «Un inventari de l'Arxiu de Castelló d'Empúries de mitjans del segle xviii», *Ann. Inst. Est. Emp.*, núm. 20, Figueres, Inst. Est. Emp., 1987.

12. M. PUJOL, *op. cit.*

maneres, com expressavem al començament, cal millorar i consolidar la informació de què disposem actualment.

Amb més notícies comptem sobre la desviació de la Muga, forçada per l'acció de l'home, en aquest cas pel municipi castelloní recolzat amb l'ajuda pecuniària de diferents grans propietaris, entre ells el mateix Comte d'Empúries.¹³ El canvi consistí a conduir l'aigua de la Muga vers el llit de la Mugueta fins a desaiugar a l'Estany.

Segons els papers del litigi l'obra començà l'any 1612 i aprofitant el mateix llit, «...conforme el mateix riu de la Muga sel havia ja pres per mitg del Bosch de Pere Grimall, cortaler, fins ahon se dividia ab 3 o 4 braços y desde allí, degué passar dret al cap de la Closa de la Universitat de Castelló... [i d'aquí] correr y desembocar al dit Estany, dret al...lloch dit lo Arenal».

El que no sabem és quan finirien els treballs d'endegament ja que encara l'any 1671 se'ns parla de «...una relació dels experts feren per mudar lo àlveo del riu de la Muga...». Hem de tenir en compte, de totes maneres, que una tasca de tal envergadura deuria durar temps, amb etapes d'activitat i altres d'antonia, atès sobretot que des de 1640 les terres empordaneses (guerres hispanofranceses amb les gairebé constants ocupacions de tropes) devien trobar-se en molt precàries condicions materials i morals per emprendre o prosseguir obres d'aquell tremp.

L'esforç portat a cap pel municipi castelloní, doncs, no consistí a obrir, un nou llit al riu, sinó reutilitzar el que ja existia des de temps immemorials, com puntualitza la documentació: «...ja dit riu, per aquest mateix paratge se havia obert camí molts y molts anys antes, com consta del establiment de 1598, de la capbrevació del 1604... y de la capbrevació de 1629... y de aquí és que ja en lo any 1605 hi havia una considerable porció de aigualleixos...»

El paràgraf, malgrat haver estat escrit més d'un segle després del desviament, és molt instructiu per reforçar l'opinió, expressada abans, de la simultaneïtat dels dos trams i ens explicaria els dubtes que a vegades genera la lectura de documentació de l'època.

Resumint: podríem establir que durant la baixa Edat Mitjana i fins principis del segle XVII, el braç principal de la Muga fou l'actual, és a dir, el dels Graells, i des d'aquella data, sense que el darrer desapareixés ni molt menys, seria el de la Mugueta que, en lloc de desaiugar directament a mar entrava a l'Estany de Castelló. Des d'aleshores el tram primer es designarà com la «Muga vella», mentre el segon passarà a ser la «Muga nova» i així ho veurem en els mapes del segle divuitè que estudiarem. Dit d'altra manera: exactament al revés de com es denominavem dos segles enrere.

13. En el condicionament del nou llit contribuïren «...lo Capítol de la Seu de Gerona, ab 100 lliures barc., lo senyor Compte ab 200 lliuras b., Dn Joseph Camprodón SanDionís ab 110 11.b.,lo senyor Feliu de Camallera ab 25 11. b. Y lo demás ho pagà la vila de Castelló...» Arx. Cap. Girona: «Pabordria de Castelló. 1761» *op. cit.*

El segle XVIII: plets, mapes i establiment d'aigualleixos

El litigi entre el Capítol de la catedral de Girona i el monestir de Sant Pere de Roda

Una de les millors fonts per al coneixement de l'Estany de Castelló en el transcurs del segle XVIII i fins i tot abans, es troba en el conjunt de llibres que contenen les accions judicials portades a cap pel Capítol de la seu gironina, l'anomenada «pabordia de febrer, març i abril» i els domers d'aquella vila, per una banda, contra l'antic i poderós monestir empordanès de Sant Pere de Roda i els rectors de Castelló, per l'altra, en un inacabable i farragós procés, començat al voltant de 1720 en la Cúria de Castelló («Curia de la Audiència y General Governació de la Vila de Castelló y Comptat de Ampúries») i que encara durava en la dècada dels setanta, ara incoat en l'Audiència de Barcelona.

El litigi girava a l'entorn del pagament del delme i les primícies sobre una part de les terres de les parròquies de Castelló d'Empúries i Sant Joan ses Closes, terres que havent format part en temps passat de l'Estany de Castelló, en el moment del plet s'havien convertit en prats o camps de cultiu. Tal com s'expressa en la documentació pertinent, el Capítol amb els domers, com a decidadors de la parròquia de Castelló d'Empúries, pretenien que tot l'antic estany i els aigualleixos aleshores convertits en terres cultivades o prats (especialment els paratges del Vernar, Entresserra, Clot dels Ollers i Sepultura dels Jueus) es trobaven ubicats dintre aquella parròquia i, per la mateixa raó, els terratinents de dits predis tenien l'obligació de pagar-los el delme.

Amb el detallisme i reiteració propis de la literatura de l'època, una i altra part intenten provar llurs drets tot aportant una impressionant quantitat de documentació escrita, acompanyada del corresponent suport gràfic, del qual es conserven tres valuosos mapes en força bon estat, dipositats, com els llibres, en l'Arxiu Capitular de Girona.

La documentació escrita es troba reunida en els següents volums:

a) Un d'ells es titula «Pabordia de Febrer, Mars y Abril de la Seu de Gerona contra el Monestir de Rodas sobre Rodalia de Castelló de Empúries, 1722»

b) Un altre s'encapçala així: «Pabordia de Fabrer, mars y Abril (vulgo) de Castelló. Cabildo de la Seu de Gerona y Domers de Castelló contra Monastir de S. Pere de Roda y Rectors de Castelló sobre límits de decimars. 1725»

c) Aquest porta en el llom la següent inscripció: «Décima de Castelló. Capítol contra monastir de S. Pere de Roda», mentre la primera pàgina comença: «Capítol de Gerona contra lo Monastir de St. Pere de Roda sobre lo Decimari de Castelló. Primera articulata formada per lo Dr. Marès.»

d) En la coberta del quart es llegeix: «Pabordia de Castelló 1761. Instrucció y sumari de instruments per proseguir la causa Decimal de la Parroq^a de Castelló de Emps., que verteix entre la Pab^a de fabrer, mars y Abril de una, y el monestir de St. Pere de Roda de part altre en la RE.Aud^a.»

e) Finalment hi ha un gros volum que conté el recull o trasllat de tota la documentació del plet des de 1720 a 1772. La primera pàgina comença: «Vener. Cabildo Monges de San Pedro de Roda, del orden de San Benito, contra Diffarentes particulares terratenientes de la Villa de Castellón de Empurideas y otros, etc.»

Els mapes relacionats amb la causa judicial

El procés entre el Capítol i el monestir de Sant Pere de Roda a més del considerable volum de paperassa elaborada, incloïa tres mapes (almenys són els que actualment es conserven a l'Arxiu Capitular de Girona), destinats a mostrar gràficament les múltiples citacions de llocs i paratges corresponents no sols a l'antic estany sinó al conjunt dels termes i parròquies de Castelló d'Empúries i Sant Joan ses Closes, objectes del litigi. Ja que les discussions versaven sobre el delme de les terres, abans llacunes i maresmes i en el moment del plet camps i pastures, calia que la situació i extensió de totes elles quedessin suficientment clares. Així doncs, la representació cartogràfica esdevenia el complement indispensable de les explicacions escrites.

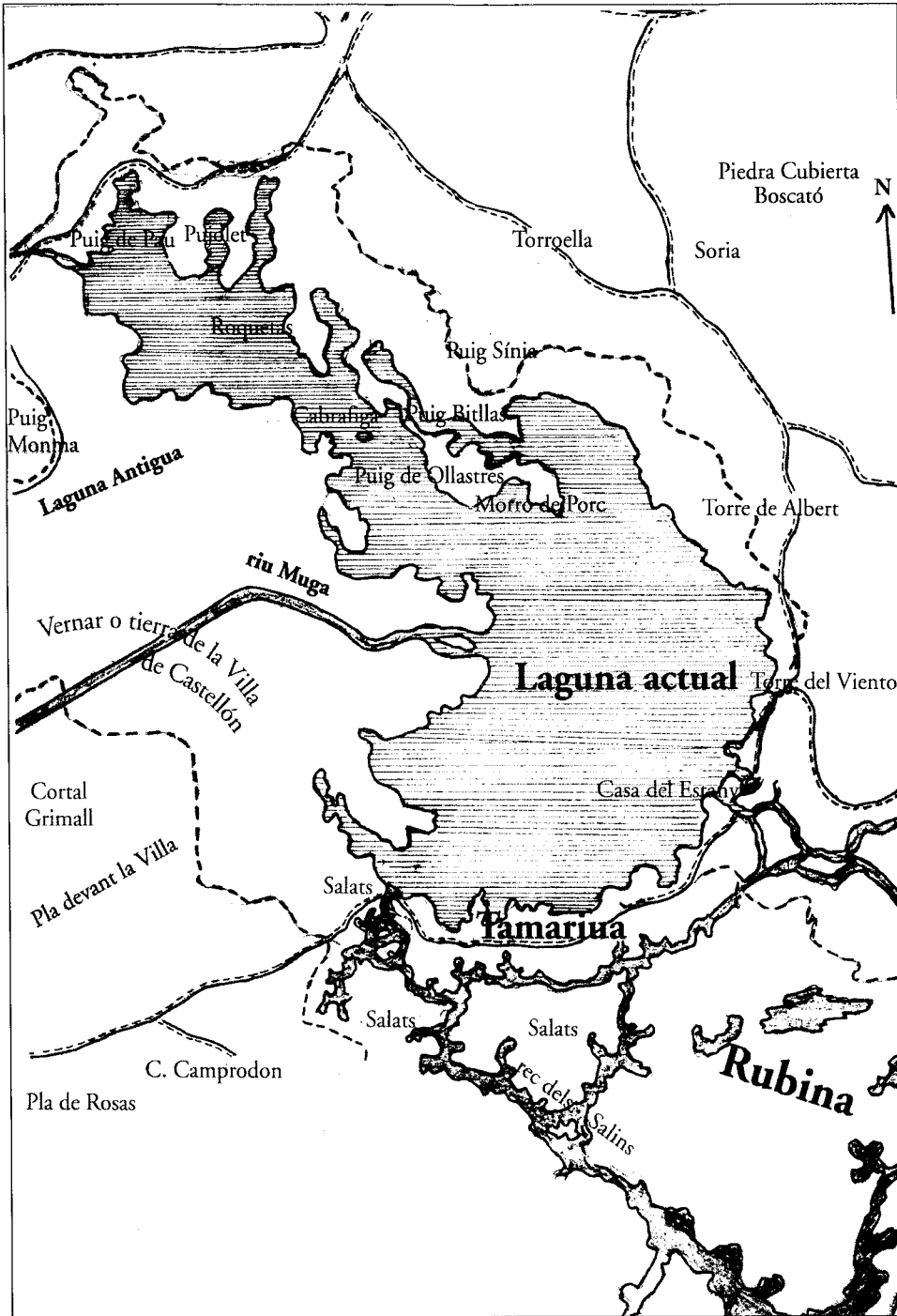
A més dels anteriors tres mapes és quasi segur que en el seu temps, n'existirien d'altres, com ho mostren les paraules de l'assabentat viatger Francisco de Zamora, a finals de segle: «llegamos a Castelló... allí vimos el plano de la laguna y sus cercanias que se hizo para el pleito que sigue el cabildo de Gerona con el monasterio de Roda. Lo hizo Mateo Puig, geómetra. Me dijeron que habia otro más moderno hecho por otro geómetra de Figueras en el pleito que siguen...»

Dels tres mapes dos són còpia del mateix original, un d'ells més petit, però de contingut exacte.

El més antic correspon a l'any 1748 i porta per títol: «Plano del Territorio de la Ui^a de Castellón de Ampurias»; té forma rectangular i mesura 105 per 90 cm. En els angles inferiors s'hi troben sengles apartats explicatius. El de la dreta conté dues escales gràfiques, en toeses i en canes, i una anotació que diu així:

«NOTA: que la laguna antigua o de Imbierno, señalada con el número 59, es la misma que se ha levantado con los informes de la Gente más práctica y más anciana del Terreno y Villa de Castellón y se conoce según la disposición del terreno ser conforme a los límites que expresan los instrumentos antiguos sin casi variación alguna por la parte de Oriente, Septentrión y Poniente, de 700 años a esta parte, habiendo solo alguna por la parte de mediodia de dicha Laguna, a causa del moderno álveo del rio Muga que, con sus abenidas, arenas y lodo, lo ha ido cegando; si bien en tiempo de lluvias o abundancia de aguas la cubren toda y aun sube hasta el término de Pedret...» Este plano del territorio de Castellón de Ampúrias y cercanías de la plaza de Rosas se ha levantado de orden del Exmo. Sr. Comandante General de este Principado a pedimento del muy Ilustre Cavildo de esta Cathedral, comunicada a mi por el Exmo. Sr. Dn Joseph de Córdoba y Magón, Comandante General de este Departamento en 2 de octubre del próximo año pasado para su entero cumplimiento y habiéndolo puesto en el estado que se demuestra es conforme a la original de la Plancheta que, en vid. de dcha. orden executé; el qual por otra del Ing^o Director se ha entregado al Cor. Ing^o en Gefe, Dn Josep Fribre, para que conste siempre en el archivo de su cargo. Gerona 11 de febrero de 1748.»

Figura 3

L'Estany de Castelló en el mapa de 1748.

El marc explicatiu de l'esquerra inclou una llista dels seixanta llocs geogràfics numerats en la part gràfica.

Els dos altres mapes són, com hem vist, idèntics, en color i de data quelcom posterior al primer descrit (almenys un d'ells ja que el segon és mancat de cap indicació d'aquella naturalesa). El més petit té forma quadrada i mesura 58 per 58 cm.

El més gran i potser l'original, presenta forma rectangular, com el de 1748, mesurant 87 per 99 cm. Porta el títol: «PLANO TOPOGRÁFICO. Que figura el ámbito del Estanque de Castellón segun su actual estado y el que tenia el de Rosas, según se deja ver de la disposición del mismo terreno; así mismo se manifiesta la división de los términos confinantes y varias piezas de tierra conforme su mayor o menor extensión o dimensión. Se previene que los pueblos de Fortiá, Marsá, Palau y el castillo de Rosas no van puestos en el lugar o distancia que segun la escala baxo signada les corresponde, sí solamente según la dirección a donde se inclinan, a fin de no ampliar notable^{te} el Plano».

Com en l'anterior, en aquest mapa també s'enmarquen, en l'angle inferior esquerre i en dos espais del marge dret, notes explicatives. En el primer s'hi relaciona una llista de 187 noms de propietaris de finques, corresponents a altres tants números del mapa; sota la relació ve dibuixada l'escala gràfica en canes.

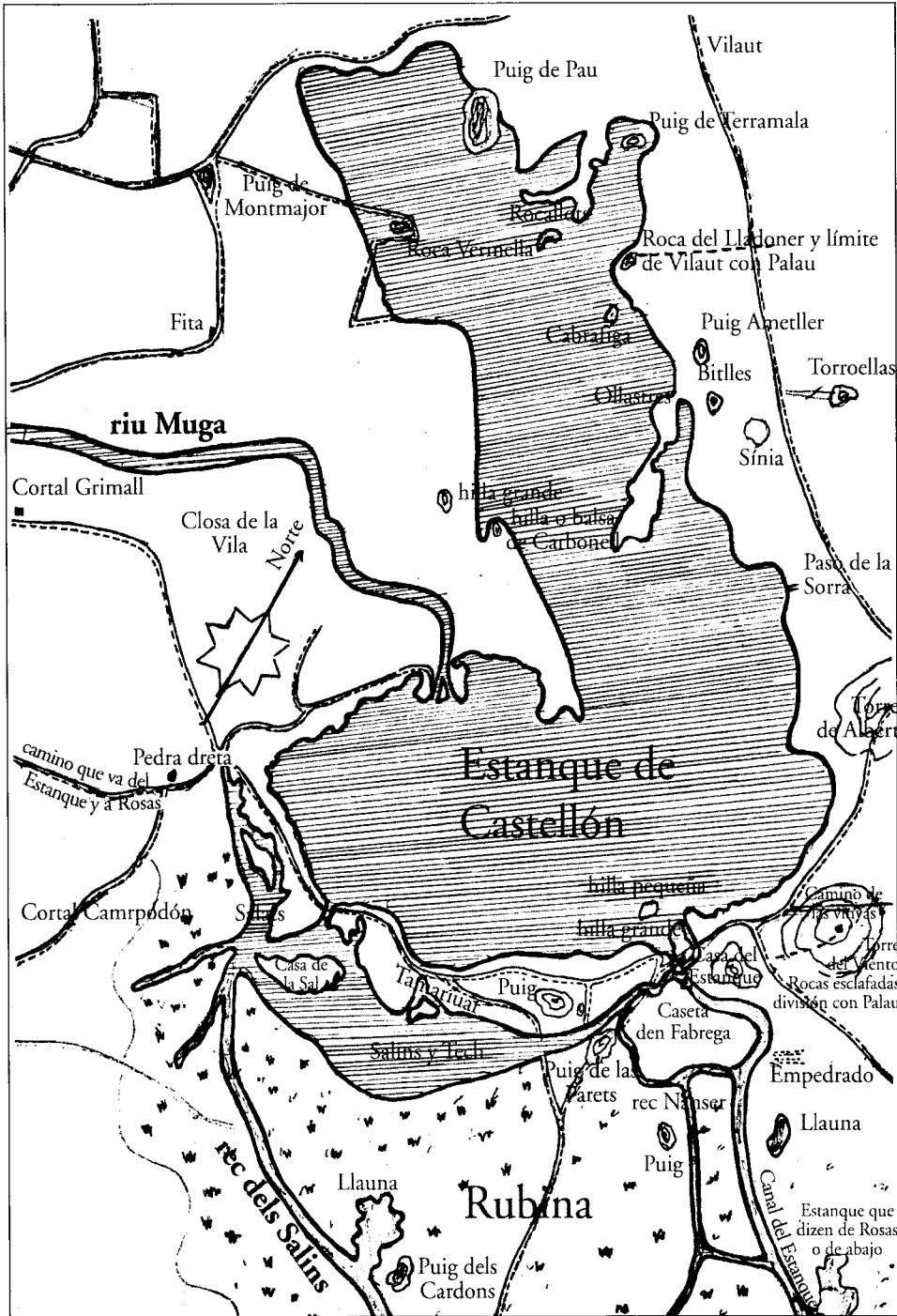
Quant al marge dret, mentre a la part de dalt hi ha un dibuix de la torre del Carroig (un dels cims de l'Albera), advertint que la distància on se situa no correspon a l'escala, més avall una NOTA ens instrueix sobre el significat dels diferents colors en què està pintat el mapa. Finalment en l'angle inferior dret una altra anotació informa de la data: «Es conforme al original que es en proceso. Barna. 27 de 7bre. 1769. Joseph Ribas.»

Ultra l'interès a senyalar amb força precisió els límits de l'Estany de Castelló en el moment de la seva elaboració el mapa apareix també com un plànol cadastral de bona part del terme d'aquella vila al cartografiar prop de dues-centes parcel·les amb el corresponent nom de llurs propietaris.

Respecte a la perfecció tècnica del material cartogràfic hem de fer-nos càrrec de les mancances pròpies de l'època, d'algunes de les quals els mateixos autors o els usuaris en són conscients.

Recordem com en les notes marginals ja s'adverteixen algunes distorsions. Per exemple quan se'ns avisa que «...los pueblos de Fortiá, Marsá, etc. no van puestos en el lugar que según la Escala... les corresponde.» De la mateixa manera els lletrats que intervenen en el plet no deixen de comentar algunes d'aquestes irregularitats. Així al presentar el mapa de 1769 com una de les proves justificatives afegeixen: «...lo nou mapa demostratiu del terreno que intenten lo Capítol y Domers produhir, designa tots los puestos nomenats al peu... Però lo Orient en dit Mapa appar estar pintat demasiadament prop del Mitgdia y que deuria estar a la dretura de Santa Margarida...» El que no es obstacle perquè al marge de l'escrit, una anotació ens aclareixi: «Jo, el Sr. Puig ne feu la averiguació desde el cim del campanar de Castelló ab la Brúixula y trobà esser ben pintat lo Orient...»

Figura 4

L'Estany de Castelló en el mapa 1769.

La necessitat de sòls agraris accelera l'eixugament de l'estany

L'origen del plet entre el Cabild de Girona i el monestir de Sant Pere de Roda residia en la transformació d'antigues terres incultes, en el nostre cas aigualleixos, en terres aptes per pastures o en sòls cultivables. Dita transformació s'intensificà a conseqüència del desviament de la Muga en el segle XVII («...el mayor atraso y reducción [de l'Estany] la ha sentido devido que se guió a su centro el rio Muga, que antes fluia al mediodia de los cortales Llebrer y Modaguer...»), puntualitza la documentació judicial) i adquirí un ritme cada vegada més ràpid a partir de la llarga tongada de bonança econòmica que abraça bona part de la centúria següent.

La zona més afectada comprenia els paratges del Vernar, la Closa de la Vila, l'Arenal i el Tamariuar, junt amb les terres més embassades dels marges de l'Estany propi (que la documentació denomina «aguas claras»), així com el sector senyalat en el mapa de 1748 com «Laguna antigua».

Els dos primers foren establerts per la comtessa Joana a començaments del segle XVII, al municipi castelloní. Segons les fonts, en 1604 la comtessa va revocar anteriors establiments i «...seguidamente en 5 marzo 1605... estableció al Común y Universidad de la Villa de Castellón no sólo las sobremencionadas Piezas... contenidas en los establecimientos revocados [5 peces], sí tambien otra grande porción de tierras parte hiermas y parte Prado o Juncar, vulgo dictam los aygulexos del Estany». Fitada més tard, en 1629, aquesta finca s'avaluà en 500 vessanes que, un segle després, havien augmentat en 247 més, «...havia dexado el Estanque», a l'altra banda de la Muga.

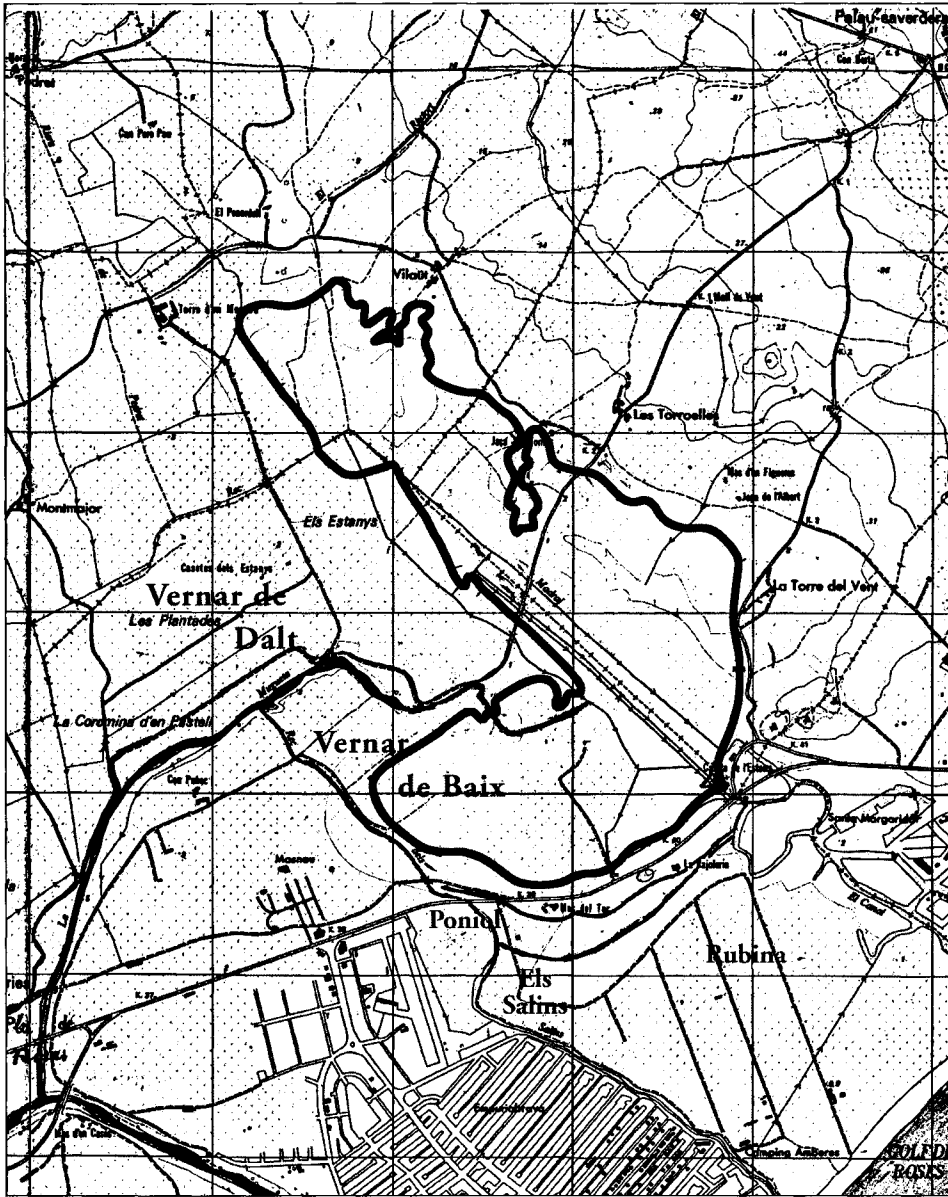
A mitjans de la centúria divuitena, bona part d'aquests béns del Comú s'havien convertit en fèrtils terres de conreu i s'arrendaven cada any als habitants de la vila en dues tongades: els «hivernatges» i els «estiuatges» o «primeries» i «tardanies». De totes elles la finca millor explotada era el Vernar de Dalt que l'any 1723, la Universitat (amb la Closa de la Vila i l'Arenal) tenia repartida entre 65 parcers, la majoria pagesos, però també molts altres castellonins de professions variades, especialment artesans (fusters, paletes, teixidors, sabaters, etc.) o, fins i tot, un apotecari i un cirurgià.

Durant la centúria divuitena l'acció bonificadora passà a mans de particulars, gent de sòlida posició econòmica, tan de la vila com de fora, que adquiriren, pel procediment corrent de l'enfiteusí —els populars establiments— porcions d'aigualleixos de notable extensió.

La tendència s'inicià amb una tanda d'establiments per part dels comtes, senyors directes de l'Estany, a principis de la centúria, que afectà especialment la maresma de la riba occidental de l'Estany de Dalt i la «laguna antigua», incloent fins i tot part de la superfície líquida, las «aguas claras». D'aquesta manera entre 1704 i 1718 s'establiren més de 500 vessanes entre dos notaris un de la vila i un altre de fora, i un negociant de Castelló.

En 1724 una altra tanda d'establiments atenyé altres 500 vessanes més, que passaren a mans de notaris o lletrats i un membre de la noblesa catalana, d'ells dos de Castelló i els altres dos de Barcelona.

Figura 5

Superposició del mapa de l'Estany de 1769 al mapa actual del Instituto Geográfico Nacional 1:25.000, edició any 1986.

Però el tret més significatiu de tota aquesta transferència de béns fou la concessió a un dels dits notaris, Miquel Sabater, de la «facultat de posarse en posesió fins a 600 vessanas de terra de les que deixarà l'Estany, per qualsevol part de la circumferència de aquell fins a las ditas 600 vessanas». I el cas no és una excepció ja que poc més endavant s'atorguen 60 vessanes més, advertint, però, que una part

d'elles «...las fuese tomando dentro del Estanque segun se fuese aquel desaguando...» Dit d'altra manera, que no solament es concedien aigualleixos, sinó autèntics trossos de llacuna en vistes a un hipotètic i més o menys llunyà dessecament.

Per comprendre aquest afany d'adquisició de porcions d'Estany susceptibles de convertir-se en terres de cultiu o pasturatges pel bestiar, hem de tenir en compte que a Castelló, com en tota la resta de la comarca, en el transcurs del segle XVIII, té lloc un notable creixement demogràfic que dobla la població, passant dels 1.200 habitants de principis de la centúria, a prop de 3.000 al final i generant un nombrós proletariat agrari freturós de terra.

En aquest context local d'escasses oportunitats més enllà de les professions agràries, la gent que disposava de mitjans econòmics trobà en la bonificació de les marendes una excel·lent ocasió d'invertir diners.

Com hem vist abans, la transformació dels aigualleixos en camps i closes tingué com a primera causa l'aportació de sediments dels cursos fluvials que de manera permanent o temporal hi aflüen, comportament físic reforçat per l'acció de l'home, ara extraordinàriament impulsada per les circumstàncies demogràfiques i econòmiques exposades.

Que la Muga i, en menor proporció, els altres afluents que abocaven a l'Estany representaren un factor determinant del progressiu eixugament de la superfície líquida i la consegüent ampliació del terratge agrícola castelloní, en posem nombroses proves en la documentació de l'època. Així: [la riera de Pedret] «...ab sas creixents ayguas, congloba moltas arenas, terra, llenas (?), brossas y otras materias que aporta ab los jonchs, balcas, cenissos y otras matas existents en la embocadura y voras dels estanys ab cuya englobació naturalment se va elevand lo terreno y se ha efectivament elevat y transformat de cubert de agua a aixut y capaz de cultivar... Lo prop dit se conforma en la part de ponent del mateix estany a hont desguaza la riera de la Muga, la qual mediant la mateixa conglobació prop referida però més abundant, ha alçat, aixugat y capacitat per cultivar un gran continent de terreno que antes era Estany...»

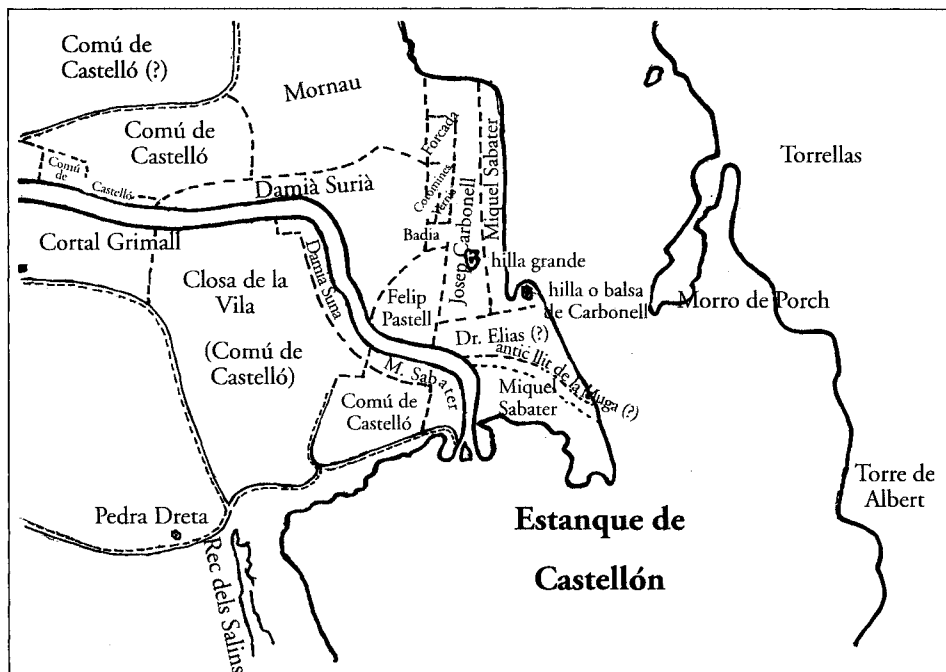
Afavorien la sedimentació els canvis constants del delta o con de dejecció de la Muga a l'entrar a l'Estany, malgrat els esforços per mantenir el llit net i d'amplada adient, en aquest cas de cinquanta canes, cosa que originava innombrables conflictes de límits en les terres establertes, amb els consegüents plets a què tan proclivis semblen la gent d'aquell temps. Per exemple el que té lloc, vers 1750, entre el comte d'Empúries i el notari Sabater, per un costat, contra el Comú de Castelló, la comunitat de preveres i la confraria de cortalers, per l'altre, sobre aigualleixos situats entre el Vernar i el lòbul sudoccidental de l'Estany propi. En ell s'expressa clarament que «...el rio Muga muy frecuentemente ha mudado y muda su álveo y curso natural y toma otro de nuevo...». O bé: «...ha hecho diferentes brazos...»; i d'una finca en litigi «...en el año 1748 y 1750 era álveo y Arena del rio Muga, que por allí pasaba y aun en sus avenidas pasa».

Els anteriors comportaments de la Muga es complementaven amb altres actuacions intencionades promogudes pels propietaris de finques i destinades a voltes a potenciar aquelles i altres a atenuar-les o desviar-les. També ara la

documentació ens informa detalladament de moltes d'elles. Els treballs més corrents consistien a fer «plantades» i estacades. Les primeres no eren res més que arbredes d'espècies hidròfiles, generalment saules o arbres polls o blancs i, en les àrees més salobres, tamarius. D'aquesta manera es protegien les terres, es desviava la corrent d'aigua durant les avingudes i al mateix temps es contribuïa a la deposició dels al·luvions transportats. Però en el cas de les «plantades», a més, se n'aprofitava la fusta. Vegem algunes comprovacions documentals:

«M. Sabater mandó hazer diferentes plantadas de sauces y saulas al terreno de la cuestión... Haberse hecho esta plantada y estacada ocasionó mudarse del todo dicho álveo natural...»

Figura 6

A mitjans del segle XVIII una de les àrees de colonització agrària més actives era la situada als voltants de la desembocadura de la Muga o Mugueta, on jugava un gran paper el notari Miquel Sabater, vegeu-se les «illes», mencionades en el text, convertides ja en terra ferma.

Més allisonador és el següent text sobre el procés de recuperar aigualleixos, fer emergir noves terres i transformar-les en sòls útils: «dende dicha estacada que hizo construir el Dr. Sabater hasta llegar al Estanque, éste hizo plantar tamarindos y salitj, de suerte que ocasionaron hacer illa a la parte de cierzo de dicho plantío, qual el año pasado estaba plantado de tardanias...»

Dit d'altra manera, que primer es començava clavant estacades per protegir els marges dels terrenys merenyosos, on es plantaven arbres («plantades») tot esperant que les periòdiques riades de la Mugueta hi aportessin el llot, la sorra

o les restes orgàniques que reomplien, consolidarien i adobarien l'espai acotat fins convertir-lo en una «illa» o península (vegi's mapes) que a l'estiu, época d'aigües baixes, es roturava i cultivava amb «tardanies» (blat de moro, mill, melca, mongetes, cebes, etc.).

Dividides en petites parcel·les i arrendades generalment a jornalers del poble sense terra, que solien treure'n bons rendiments, tant per l'intens treball aportat com per la fertilitat dels sòls verges, les noves terres reportarien substancials beneficis a llurs propietaris. Però a més, disposaven de mot bona acceptació en el mercat immobiliari, com ho prova el fet que bona part dels aigualleixos establerts a principis del segle divuitè havien estat ja alienats a la segona generació.

El moviment de colonització agrària per part de determinats capitalistes no es reduí a l'establiment de terres del domini directe del comte sinó que, donada la indefinició dels límits, sembla que, en certes ocasions, afectà la integritat dels béns comunals, com quan se'ns parla de «...tierras que habian sido del Común de la Villa [en el Vernar], pero que oy en día y de muchos años a esta parte... les posee Dn. Felipe Pastell».

La mencionada inseguretats de les fites, ens explica igualment que jornalers de Castelló poguessin, clandestinament es diu, tallar arbres d'una plantada («chopos salas y tamaríos») i, fins i tot, sembrar-hi blat de moro i cebes.

L'Estany cap a finals de segle XVIII

Després de l'acció conjunta dels elements naturals (de manera especial la desviació de la Muga) i humans (establiment i bonificació d'aigualleixos), cap a finals de la centúria divuitena l'Estany de Castelló havia disminuït considerablement l'extensió, restant limitat a la porció centroriental de l'antiga llacuna altmedieval.

En aquests moments l'Estany pròpiament dit —les «aigües clares» de la documentació— se'ns apareix com una superfície líquida d'escassa profunditat, de forma allargada des del sud-est al nord-oest, més ampla de la banda de migjorn que de cerç i limitada per una línia perimetral insegura i sinuosa, amb nombrosos entrants i sortints en forma de penínsules i «illes» (vegin-se els mapes corresponents).

Solia considerar-se igualment com a part de l'Estany la porció més meridional, de tipus marenyós, estesa fins a mar, del qual la separava el cordó litoral arenós.

El conjunt es dividia en Estany de Dalt i de Baix, separats pel gairebé imperceptible llom terrós damunt del qual discorria la carretera de Castelló a Roses. La comunicació entre els dos s'efectuava per mitjà de dos o més ponts o «pontarrons» on s'acoblaven unes comportes per privar o deixar pas al peix procedent de mar.

El primer o de Dalt, de fet, era l'únic que podia considerar-se com una autèntica conca límnica, de superfície líquida contínua, mentre el segon es presen-

tava com una extensa maresma creuada per abundants estanyols, braços morts, canals i recs, ramificats en innumbrables apèndixs de laberíntic traçat.

Habitualment ocupava la porció oriental de l'antic Estany de l'alta Edat Mitjana. Però no podem oblidar que quasi anualment i a conseqüència de les pluges equinoccials, la superfície líquida resultava notablement ampliada, de manera singular durant la tardor i l'hivern, estenent-se i anegant tot el sector nord-occidental d'aquell. De tal manera esdevenia així que en el mapa de 1748 s'afirma de forma inequívoca que «...la Laguna antigua... en tiempos de lluvia o abundancia de aguas la cubren toda y aún suben hasta el término de Pedret...»

Respecte a l'extensió global de l'Estany, les que podríem considerar fonts històriques del segle dissetè, ens donen unes mesures semblants, però no coincidents. Així anoten entre una llegua i una i mitja de llarg i entre mitja i un quart de llegua d'ampla, referint-se sempre a la superfície total, des dels piemonts emergents de la serra de Roda al mar. En els mapes, quasi un segle posteriors, aquestes mesures es mostren quelcom més reduïdes i mentre la llargada màxima en ambdós, es troba al voltant dels cinc quilòmetres, es a dir, no arriba a la llegua,¹⁴ l'amplada màxima oscil·la entre els 1.600 metres del més antic i els 2.100 del més modern. Les diferències poden provenir tan del lapse temporal existent entre les descripcions escrites i les representacions gràfiques, com del fet de la inestabilitat dels límits en funció de les tongades seques o humides.

De totes maneres no podem perdre de vista que l'estany genuí era únicament el de Dalt, donat que l'altre, com acabem de veure, oferia més l'aspecte d'un mareny que d'un llac. Si descartem, doncs, el darrer, ens trobem amb una llacuna de dimensions més ajustades, rebaixada a uns 3.200 metres de llargada (en dita magnitud els dos mapes coincideixen) i una amplada màxima que va dels 1.600 metres als 2.100, segons es tracti del mapa de 1748 o el de 1769, en l'extrem meridional, i dels 250 als 400 metres, en el septentrional. Respecte la superfície, el mapa de 1748 suma entre 284 i 288 hectàrees i el de 1769, entre 315 i 320; és a dir, en el millor dels casos, les «aguas claras» no arribaven a les 1.500 vessanes.

Mantenint *grosso modo* una forma general semblant les dues cartes, doncs, varien sensiblement no només en les amplades, però també en el traçat perimetral i l'extensió total.¹⁵

Un dels principals rendiments de l'Estany, des dels orígens històrics, fou la pesca que, en l'etapa estudiada és destacada pels diferents testimonis escrits, des del procurador del comte, en el segle XVII, fins l'assabentat viatger Francisco de Zamora, a finals del següent. Hem vist ja la relació del primer que, amb

14. La llegua antiga mesura 4.320 canes de Barcelona, equivalents a 6.718 metres. Existia també la llegua jurídica de 2.700 canes de Barcelona o 4.198 metres (C. ALSINA, i altres, *op. cit.*)

15. El càlcul de la superfície llacunar pròpiament dita, que correspon a l'Estany de Dalt s'ha fet prenent com a referència la cana empordanesa, que mesura 1,6 metres. Considerant que la superfície total del terme de Castelló és de 41,80 quilòmetres quadrats, o sigui 4.180 ha, l'Estany de Castelló en aquests moments ja no representava, com antany, un contrapès determinant dintre el petit mon local. Agraïm a l'amic i col·lega Simón Bosch l'ajuda aportada per la determinació de les dades mencionades en el text.

poques variants repeteix el segon. Donada la fluïda comunicació entre estany i mar, les espècies corrents eren, com han estat fins fa relativament poc temps, el llobarro, la llissa i, en la documentació manejada, especialment la tenca i la perca, aquesta darrera producte d'exportació, almenys a tongades, al veí Rosselló.

Hauria desaparegut, en canvi, l'extracció de la sal que tanta consideració tingué en l'Edat Mitjana. Sembla confirmar-ho el fet de trobar-se en runes la denominada «casa de la sal» i, sobretot, la manca de referències documentals.

Aprofitaments menors representarien la caça d'aus i no sols els cignes que mencionen les relacions descriptives, sinó principalment les nombroses varietats d'anàtids, propis de les nostres zones humides des de temps immemorials. Així mateix, però en més petita escala, hauríem de mencionar també l'ús de la balca per la fabricació de cadires, etc.

Però tots aquests recursos, en la centúria divuitena foren relegats a un segon pla davant la cada vegada més intensa transformació de les velles àrees llacunoses en terres aptes per usos agraris, unes com a pasturatge de bestiar i altres com a sòls de cultiu. Aquests darrers podien sorgir directament de la maresma, de manera particular en les zones més arenoses, però en general ho feien a través d'un llarg procés d'adaptació que començava per convertir els aiguallleixos en «closa» o prat tipus «polder», seguir al cap d'uns anys per «arrabassar-los» o roturar-los i sembrar-los una o més anyades, i tornar més endavant altra vegada a la condició de «closa».